

Pospolite-niepospolite dobra lasu na naszym stole. Wstępne rezultaty badań wiedzy studentów wybranych kierunków studiów w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Wiesława Ł. Nowacka

Abstrakt. Lasy od milionów lat stanowiły źródło wielorakich produktów. O niektórych współcześnie zapominamy zapatrzeni w nowoczesne leki i procedury medyczne. Nasi przodkowie znali korzystne właściwości wielu ziół i roślin leśnych. Stosowali je w leczeniu chorych ludzi i zwierząt domowych, ale także jako dania główne i przyprawy smakowe. Lasy pełniły i pełnią szczególną rolę w żywieniu i rozwoju lokalnych społeczności, mieszkańców wsi znajdujących się w pobliżu lasu. Powrót do produktów naturalnych jest akcentem zarówno kuchni makrobiotycznej, jak i praktycznie każdej współczesnej diety naturalnej. Las to źródło niezmodyfikowanych i czystych chemicznie, gotowych do konsumpcji produktów, które nie muszą przebyć wielu kilometrów do naszego stołu.

Celem prowadzonych badań ankietowych było sprawdzenie wiedzy studentów Wydziału Leśnego i kierunku Turystyka i Rekreacja (Wydział Nauk Ekonomicznych) Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie na temat możliwych zastosowań popularnych i powszechnie dostępnych roślin leśnych i z pobliza lasu. Przyszli absolwenci dwu wybranych kierunków to osoby, których wiedza w przyszłości będzie bezpośrednio kierowana do osób odwiedzających lasy. Przedstawiono wstępne wyniki badań ankietowych dotyczących wiedzy o wybranych popularnych leśnych roślinach znajdujących zastosowanie w lecznictwie oraz żywieniu.

Słowa kluczowe: leśnictwo, turystyka i rekreacja, uboczne surowce leśne, runo leśne.

Abstract. Common-uncommon forest goods on our table. Preliminary results of knowledge analysis of students of Forestry and Recreation and Tourism (Warsaw University of Life Sciences). Forests played and still are playing a specific role in the nutrition and development of local communities, forest dwellers. Forests from millions of years were a source of multiple products. It is easy to forget them gazing on modern drugs, medical procedures. Our ancestors knew the beneficial properties of many herbs and forest plants. They used them to treat sick people and pets but also prepared as main dishes, flavours and spices. Return of natural products is an accent both in macrobiotic cuisine, as well as in modern natural diets. Forests are the source of unmodified and chemically pure, ready to consume products that do not have to travel miles to reach our table. The main aim of the studies was checking students' knowledge about some forest plants and herbs. Subjects are studying Forestry and Recreation and Tourism at Warsaw University of Life Sciences (WULS).

Both faculties apprentices will be working with and for people interested in nature, health and well being.

There are presented preliminary results of survey on students' knowledge of some forest plants used in family medicine and nutrition. The surveyed group were students of two WULS faculties.

Key words: forestry, recreation and tourism, non timber forest products, forest floor plants.

Wstęp

Historia ludzkości jest ściśle związana z lasami. Zawsze stanowiły one źródło wszelkich dóbr, poczynając od zasadniczego, jakim jest drewno. Naturalne lasy produkują olbrzymie ilości jedzenia. Nawet współczesny las, zmieniony przez człowieka, może nadal stanowić dlań miejsce pozyskania surowców służących zdrowiu, to znaczy, że może być źródłem pokarmu oraz czynników i substancji leczniczych. Ludzie na całym świecie nadal zbierają żywność z lasu, która nie była przez nich ani siana, ani dogładana i nadal pielęgnują wiedzę o roślinnych pożytkach (Asibey 1986, Nolan 1998). Szczególną rolę w tych zróżnicowanych działaniach pełnią kobiety i dzieci (Nowacka 2007, Łuczaj 2008, Garibay-Orijel i in. 2012). Współczesne trendy w ogrodnictwie promują nowe podejście do budowy ogrodu, który ma powielać strukturę i wnętrze lasu w małej skali; starannie planowanych i pielęgnowanych dla wzmocnienia ich produktywnej roli. Rezultatem takich działań jest wydajne połączenie ogrodu, sadu i lasu. Jednak w sytuacji braku odpowiedniej przestrzeni najracjonalniejsze jest skorzystanie z tych łatwo dostępnych dóbr, które rosną w każdym lesie. W Polsce, zgodnie z prawem, korzystanie z leśnych ziół, bylin, owoców, grzybów jest w pełni możliwe i nie wymaga opłat, jeśli tylko jest realizowane dla spełnienia indywidualnych potrzeb człowieka, rodziny.

Gwarantem zdrowego pokarmu są produkty nisko przetworzone, świeże i smaczne. Powszechnie popularyzowana jest wiedza na temat zdrowego stylu życia, właściwej diety (Aleksandrowicz, Gumowska 1983, Ożarowski, Jaroniewski 1987). W publikacjach z zakresu zdrowego stylu życia podkreślane jest znaczenie zarówno właściwej dawki energii, jak i poszczególnych komponentów: białek, tłuszczów, węglowodanów, błonnika pokarmowego, składników mineralnych (Jarosz, Bułhak-Jachymczyk 2009). Składniki te są dostępne w darach lasu. Niebagatelne znaczenie dla poprawy zdrowia ma również aktywność związana ze zbieraniem produktów samodzielnie, w zdrowym i czystym środowisku, w bliskości z naturą, w kontakcie z rodziną i przyjaciółmi podczas wspólnych wypraw do lasu (Nowacka 2009, Nowacka 2012).

Wiedza o roślinnych pożytkach z lasu w społecznościach mniej rozwiniętych (na przykład afrykańskich, azjatyckich, południowoamerykańskich) jest szersza niż w krajach rozwiniętych (Asibey 1986, Atran i in. 2004). Nadal jednak owoce leśne i grzyby stanowią istotne wsparcie rodzin żyjących w pobliżu lasów (Nowacka 2007, 2012). Wiedza na temat możliwości wykorzystania różnorodnych leśnych roślin, bylin, krzewów może być czerpana z bardzo wielu publikacji. Tych pochodzących z lat 80. ubiegłego wieku, gdy powrót do ziół był bardzo powszechny, jak i współczesnych wydawnictw, które w ramach mody na zdrowe żywienie przypominają o różnorodnych korzyściach niesionych przez znane i mniej znane rośliny (Aleksandrowicz, Gumowska 1983, Broda 2003, Łuczaj 2008, 2013, Łuczaj, Nieroda 2011, Mowszowicz 1952, Ożarowski 1976, Ożarowski, Jaroniewski 1987, Polakowska 1982).

W Polsce kulinarne zastosowanie znajdują dziesiątki roślin, które można pozyskać w lesie. Są to zarówno rośliny typowe dla lasów na granicy polno-leśnej, jak i dla środowiska nieleśnego (Polakowska 1982, Witkowska-Żuk 2008, Trąba i in. 2012). Za Łuczajem (2008) można wymienić ponad kilkaset roślin leśnych i rosnących blisko lasu, które mogą znaleźć szerokie wykorzystanie w domowej kuchni i apteczce. Sposób wykorzystania jest tak zróżnicowany jak same rośliny, ich kształty, smak, eksploatowana część rośliny. Liście babki lancetowatej doskonale smakują usmażone w cieście. Podobnie jak smażone w cieście naleśnikowym kwiaty czarnego bzu czy robinii akacjowej. Z młodych pokrzyw, a także z komosy białej można przyrządzić pożywną zupę, a z mniszka lekarskiego, płatków bratków polnych i stokrotek można skomponować wyśmienitą sałatkę (Paluch 1984, Łuczaj 2013).

Wiedza o możliwych wykorzystaniach różnorodnych roślin runa leśnego, doskonale znana naszym dziadom, teraz odchodzi w niepamięć. Studenci Wydziału Leśnego oraz Nauk Ekonomicznych (kierunek Turystyka i Rekreacja) Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie to grupa przyszłych absolwentów, którzy z racji wykonywanej aktywności będą mieli bezpośredni kontakt z ludźmi korzystającymi z lasu. Leśnicy realizują wiele działań edukacyjnych. Wyrazem nabierającego znaczenia tego aspektu pracy leśników może być założone w 2011 r. Stowarzyszenie Edukatorów Leśnych. Z kolei absolwenci kierunku turystyka i rekreacja w ramach swojej aktywności zawodowej po wielokroć zajmują się działaniami turystycznymi realizowanymi w lasach.

Zagadnienie znajomości roślin i ich praktycznego wykorzystania znajduje się w zainteresowaniach badaczy (Atran i in. 2004, Bebbington 2005). Stwierdzono w badaniach, że z reguły bardziej gotowi jesteśmy do poznawania i zapamiętywania nazw, rozpoznawania gatunków zwierząt niż roślin (Schussler, Olzaka 2008). Najczęściej podmiotem badań dotyczących wiedzy z zakresu rozpoznawania gatunków są dzieci i młodzież, rzadziej studenci (Lückmanna, Menzela 2013). Zadania stojące przed absolwentami dwu wybranych kierunków (leśnictwo, turystyka i rekreacja) będą w ich przyszłym zatrudnieniu wiązały się z naturą, lasem, roślinami i zwierzętami.

Można sformułować hipotezę, że wiedza studentów o możliwym zróżnicowanym wykorzystaniu roślin leśnych nie jest wystarczająca z punktu widzenia oczekiwań współczesnego rekreanta, turysty odwiedzającego lasy. Taką hipotezę roboczą postawiono w badaniach.

Cel badań

Badanie dotyczyło wiedzy studentów dwu wydziałów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (Wydział Leśny, Wydział Nauk Ekonomicznych kierunek turystyka i rekreacja) na temat możliwych zastosowań i wykorzystania w domowej medycynie i żywieniu rodziny wybranych roślin leśnych i z obrzeży lasu. W badaniach ankietowych studenci mieli zadeklarować, które z wymienionych 13 roślin dna lasu są im znane, czy zgodnie z ich wiedzą znajdują one zastosowanie w medycynie domowej bądź wykorzystanie w żywieniu rodziny.

Rośliny z ich zwyczajowymi nazwami wybrano spośród gatunków, które w literaturze przedmiotu są uznane za popularne i mające istotne znaczenie w medycynie rodzinnej bądź/i żywieniu rodziny (Polakowska 1982, Macků, Krejča 1989, Witkowska-Żuk 2008, Trąba i in 2012, Łuczaj 2013).

Celem badań rozpoczętych w 2013 r. jest określenie i monitorowanie aktualnej wiedzy o różnorodnych pożytkach płynących z lasu. Cele cząstkowe to:

- określenie wiedzy o możliwych pożytkach płynących z wybranych gatunków roślin runa leśnego,
- sprawdzenie stanu wiedzy z zakresu ochrony środowiska leśnego ze szczególnym uwzględnieniem runa leśnego,
- poznanie stanowiska respondentów w stosunku do potencjalnej potrzeby ponoszenia kosztów związanych z powszechnym użytkowaniem dóbr leśnych.

Metodyka i zakres badań

W badaniu użyto kwestionariusza zawierającego 10 pytań (ilościowych i jakościowych). Zastosowaną techniką badawczą jest wywiad kwestionariuszowy, a narzędziem badawczym standaryzowany kwestionariusz. Zastosowano pytania zamknięte o alternatywie z reguły wielocłonowej, częściowo zaś dwuczłonowej, oraz pytania półotwarte. Pytania zamknięte należały do pytań wielorakiego wyboru bądź pytań z pięciostopniową skalą. Podmiotem omawianych w niniejszej pracy badań byli studenci dwu wydziałów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW).

W ankiecie uwzględniono 13 roślin, dla których użyto nazw popularnych (bez nazw łacińskich) jako bardziej komunikatywnych dla respondentów.

Dane uzyskane w ankietach zapisano w przygotowanej tablicy arkusza kalkulacyjnego. W opracowaniu danych wykorzystano program Excel.

Wyniki badań ankietowych

Etap badań właściwych poprzedziło przygotowanie ankiety. W następnej zaś kolejności wykonano badania pilotażowe. W badaniu pilotażowym wzięło udział dwudziestu dwu studentów Wydziału Ekonomicznego, kierunku Turystyka i Rekreacja oraz Wydziału Leśnego SGGW. Uzyskane wyniki pozwoliły na dokonanie niewielkich korekt układu i treści ankiety oraz powstanie narzędzia ostatecznego.

W badaniach zaplanowanych jako długofalowe wzięło dotychczas udział 57 studentów Wydziału Leśnego. Podstawowe dane opisujące grupę badanych osób zamieszczono w tabeli 1.

Blisko 83% respondentów stwierdziło, że las stanowi źródło poprawy warunków życia i pozwala na wzbogacenie diety rodziny. Pozytywną odpowiedź w odniesieniu do owoców leśnych dało 75,44% ankietowanych.

Główna część ankiety ukierunkowana była na poznanie wiedzy respondentów na temat możliwości wykorzystania wybranych roślin spotykanych na śródleśnych polanach, obrzeżach lasu i rosnących na dnie lasu (tab. 2).

Rośliny w powszechnej świadomości respondentów uznane za lecznicze (mniszek, rumianek) są takimi w rzeczywistości. Wiele jednak mniej popularnych roślin nie jest przez respondentów zauważanych jako potencjalnie lecznicze (malina, głowienka, kocanki, barszcz).

Rośliny, które mogą stanowić pokarm lub przyprawę, były znane i przez wieki stosowane w staropolskiej sztuce kulinarnej, są nieznanne ankietowanym (bluszczuk kurdybanek, macierzanka, podagrycznik, mniszek, krwawnik, paprocie, barszcz). Jedynie owoc maliny jest powszechnie uznawany jako pokarm (blisko 40% respondentów wyraża taką opinię).

Tab. 1. Podstawowe informacje dotyczące respondentów (N = 57)*Table 1. Basic information concerning the respondents (N = 57)*

Charakterystyka	Wartość
Wiek – wartość średnia	20,7lat
Płeć	
Mężczyźni	29,82%
Kobiety	70,18%
Wykształcenie	
Średnie leśne	21,05%
Średnie nieleśne	77,19%
Wyższe	1,76%
Zamieszkanie w miejscowości	
do 100 mieszkańców	19,30%
do 5 tys. mieszkańców	43,86%
do 100 tys. mieszkańców	24,56%
do 500 tys. mieszkańców	5,26%
powyżej 500 tys. mieszkańców	7,02%
Las stanowi źródło poprawy warunków życia, wzbogaca pożywienie rodziny	Odpowiedź „tak” – 87,72%

Tab. 2. Wiedza o roślinach runa leśnego (Udział procentowy odpowiedzi pozytywnych)*Table 2. Knowledge about plants of forest floor (The percentage of positive answers)*

Roślina	Znam – zbieram	Znam jako roślinę leczniczą	Znam jako roślinę ozdobną	Znam jako pokarm
	%	%	%	%
Bluszcz kurdybanek	8,77	28,07	14,04	3,51
Macierzanka	7,02	28,07	10,53	1,75
Głowienka	0,00	17,54	8,77	1,75
Malina	64,91	10,53	0,00	38,60
Mniszek	19,30	36,84	3,51	5,26
Kocanki	0,00	22,81	10,53	0,00
Krwawnik	12,28	33,33	7,02	5,26
Nawłóć	1,75	26,32	15,79	0,00
Paprocie	3,51	12,28	28,07	0,00
Podagrycznik	5,26	24,56	10,52	3,51
Świetlik	5,26	24,56	7,02	3,51
Rumianek	29,82	50,88	3,51	1,75
Barszcz	1,75	21,5	3,51	5,26

Na pytanie dotyczące przypadków niszczenia dolnych partii lasu przez zbieraczy runa leśnego żaden ze studentów TiR nie odpowiedział, że spotkał się z takimi przypadkami. Natomiast blisko 40% respondentów studiujących leśnictwo spotkało się z takimi negatywnymi zjawiskami. W ich opinii potencjalne szkodnictwo nie jest dziełem wytrawnych zbieraczy.

Wnioski

Ankietowani należą do osób młodych. Studiują leśnictwo bądź turystykę i rekreację. Co piąty ankietowany leśnik skończył technikum leśne. W przebiegu studiów studenci Wydziału Leśnego mają w planie zajęcia z botaniki leśnej. Mimo że większość ocenia swoją wiedzę o roślinach runa leśnego jako co najmniej średnią (w skali od 1 do 5 ponad 84% badanych ocenia swoją wiedzę na co najmniej 3), to wyniki ankiety nie potwierdzają tej optymistycznej samooceny.

Studenci Kierunku Turystyka i Rekreacja (TiR) Wydziału Nauk Ekonomicznych nie mają w programie studiów przedmiotów przybliżających im wiedzę o roślinach leśnych i możliwym ich wykorzystaniu. Wiedza ankietowanych jest niewystarczająca, o czym może świadczyć fakt przypisywania przez nich własności leczniczych np. paprociom, zaś malina jest traktowana przez respondentów jedynie jako źródło jadalnych owoców przy pomijaniu jej właściwości leczniczych. Z kolei rośliny o znanych od wieków właściwościach smakowych (potrawy, przyprawy) nie są znane respondentom (np. bluszczyk kurdybanek, podagrycznik, barszcz).

Porównanie odpowiedzi uzyskanych od studentów Wydziału Leśnego, którzy mają, jak się wydaje, większą wiedzę biologiczną i botaniczną niż studenci kierunku turystyka i rekreacja, potwierdza tę tezę. Praktycznie żaden ze studentów TiR nie przyznał, że las stanowi źródło poprawy warunków życia i pozwala na wzbogacenie diety domowej. Praktycznie znane wśród zaproponowanych w ankiecie 13 roślin runa leśnego są jedynie malina i rumianek. Większość tych ankietowanych to mieszkańcy dużych i bardzo dużych ośrodków miejskich. Studenci kierunku TiR chętniej niż studenci Wydziału Leśnego uznają za uzasadnioną potrzebę/możliwość wnoszenia opłat za użytkowanie środowiska leśnego. Prawie co trzeci jest gotowy wnieść opłaty za korzystanie z dóbr lasu. Przyszli leśnicy niechętnie myślą o potencjalnych opłatach za korzystanie z lasów. Opinię pozytywną zgłosiło niewiele ponad 5% spośród ankietowanych.

Uzyskane rezultaty badań studentów TiR wskazują na konieczność wprowadzenia do wiedzy przyszłych organizatorów turystyki, rekreacji, agroturystyki zagadnień z zakresu botaniki, etnobotaniki i etnozologii.

Literatura

- Aleksandrowicz J., Gumowska I. 1983. *Kuchnia i medycyna*. Wydawnictwo Watra, Warszawa.
- Asibey E.O.A. 1986. *Wildlife and Food Security*. Paper prepared for FAO Forestry Department, 1986.
- Atran S., Medin D., Ross N. 2004. Evolution and devolution of knowledge: a tale of two biologies. *Journal of Royal Anthropological Institute*, 10: 395–420.
- Bebbington A. 2005. The ability of A-level students to name plants. *Journal of Biological Education*, 39 (2): 63–67.
- Broda B. 2003. *Zarys botaniki farmaceutycznej*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa, Wydanie VI.
- Garibay-Orijel R., Ramírez-Terrazo A., Ordaz-Velázquez M. 2012. Women care about local knowledge, experiences from ethnomycology. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 8:25.

- Jarosz M., Bułhak-Jachymczyk B. 2009. (red.). Normy żywienia człowieka: podstawy prewencji otyłości i chorób niezakaźnych. Wydawnictwo Lekarskie „PZWL” Sp. z o.o.
- Łückmanna K., Menzela S. 2013. Herbs versus trees: influences on teenagers’ knowledge of plant species. *Journal of Biological Education* (<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00219266.2013.837404>). Published online: 17 Oct 2013).
- Łuczaj Ł., Nieroda Z. 2011. Collecting and learning to identify edible fungi in Southeastern Poland: age and gender differences. *Ecology of Food and Nutrition*, 50: 319–336.
- Łuczaj Ł. 2008. Archival data on wild food plants used in Poland in 1948. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 4: 4–23.
- Łuczaj Ł. 2013. *Dzika kuchnia*. Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Macků J., Krejča J. 1989. *Atlas roślin leczniczych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Mowszowicz J. 1952. *Rośliny trujące lub szkodliwe dla człowieka z uwzględnieniem ich właściwości leczniczych*. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa 1952.
- Nolan J.M. 1998. The roots of tradition: social ecology, cultural geography, and medicinal plant knowledge in tire Ozark-Ouachita Highlands. *Journal of Ethnobiology*. 18 (2): 249–269.
- Nowacka W. Ł. 2007. Kobiety w polskim leśnictwie – wybrane problemy. *Leśne Prace Badawcze*, 1, 77–95.
- Nowacka W.Ł. 2009. Women forest dwellers daily use of forests in Poland. *Folia Forestalia Polonica*, series A, 2009, Vol. 51 (1): 16–20.
- Nowacka W.Ł. 2012. Wykorzystanie dóbr lasu – punkt widzenia społeczności lokalnej. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej. Proceedings of the Center for Nature and Forestry Education*. R. 14. Zeszyt 32, 3. Lasy dla ludzi, ludzie dla lasów: 155–160.
- Ożarowski A. 1976. *Ziołolecznictwo. Poradnik dla lekarzy*. Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, Warszawa.
- Ożarowski A., Jaroniewski W. 1987. *Rośliny lecznicze i ich praktyczne zastosowanie*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa.
- Paluch A. 1984. *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Polakowska M. 1982. *Leśne rośliny zielarski*. PWRiL, Warszawa, Wydanie II.
- Schussler E.E., Olzaka L.A. 2008. It’s not easy being green: student recall of plant and animal images *Journal of Biological Education*, 42 (3): 112–119.
- Trąba C., Rogut K., Wolański P. 2012. Rośliny dziko występujące i ich zastosowanie. Przewodnik po wybranych gatunkach. Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „PRO CARPATHIA”, Rzeszów.
- Witkowska-Żuk L. 2008. *Atlas roślinności lasów*. Multico Oficyna Wydawnicza. Warszawa.

Wiesława Ł. Nowacka

Katedra Użytkowania Lasu, Wydział Leśny SGGW, Warszawa
wieslawa_nowacka@sggw.pl